

На наш погляд, прыведзеныя вышэй класіфікацыі паводле розных крытэрыяў дазваляюць дастаткова поўна і глыбока прасачыць асаблівасці ўтварэння і ўжывання складаных прыметнікаў у апавяданнях М. Зарэцкага.

Літаратура

1. Беликова, С. Новые прилагательные, образованные способом чистого сложения, с сочинительным отношением мотивирующих слов (на материале словарей новых слов и периодики 1985–1989 гг): автореф. дис. ... канд. филол. наук / С. Беликова. – Ленинград, 1990.
2. Бузук, П. Увагі аб мове і стылю маладнякоўцаў / П. Бузук // Маладняк, 1927. – № 5.
3. Зарэцкі, М. Кветка пажоўкляя: апавяданні, аповесці / М. Зарэцкі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2002.
4. Зарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1989. – Т. 1.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПРАБЛЕМЫ І ПАНЯЦЦІ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЙ ДЭРЫВАЦЫІ

Д.В. Дзятко, БДПУ (Мінск)

Лексічны склад любой тэрміналогіі з’яўляецца адкрытай сістэмай, у якой існуе пастаянная магчымасць узнікнення і інтэграцыі новых элементаў [2, с. 264]. Агульнапрызнана, што ў асноўных рысах утварэнне тэрмінаў падпарадкоўецца аналагічным заканамернасцям і рэгулюецца тымі ж мадэлямі, што і словаўтварэнне ў цэлым.

Тэрміналагічная дэрывацыя – лексісна-логасны працэс [10, с. 192], які заключаецца ў фарміраванні і папаўненні тэрміналагічных сістэм на аснове шэрагу спосабаў тэрмінаўтварэння і знаходзіцца ў цеснай залежнасці ад класіфікацыі саміх тэрмінаў і тых паняццяў, якія яны абазначаюць. Вызначальнай для ўсяго працэсу тэрміналагічнага словаўтварэння з’яўляецца яго намінацыйная накіраванасць [6, с. 22]. Тэрміналагічная дэрывацыя вызначаецца актыўнасцю на ўсіх стадыях фарміравання і развіцця тэрмінасістэмы і з’яўляецца абавязковай умовай яе існавання. Істотным для даследавання складу беларускай навуковай тэрміналогіі выступае працэсуальнае разуменне тэрміналагічнай дэрывацыі 1920-х гг., якая нярэдка заключалася ў пошуку і выражэнні патэнцыяльна магчымай, але не аб’ектывізаванай у моўнай традыцыі матэрыяльнай абалонкі азначанага [3, с. 79].

Цэнтральнае месца ў сістэме тэрмінаўтварэння займае **вытворны** тэрмін, паколькі менавіта ён з’яўляецца тым канчатковым вынікам,

дзеля якога адбываецца дэрывацыйны акт [4, с. 99]. Вытворны тэрмін бінарны па структуры, г. зн. уключае ўтваральную базу і словаўтваральны фармант (дэрыватар). Напрыклад, *адыябат-(а) → адыябатычн-(ая); эквівалент-(ø) → эквівалент-н-(ы) → эквівалентн-асць-(ø)* і г. д.

У навуковай літаратуры выказвалася меркаванне, што «колькасць вытворных у тэрміналагічнай лексіцы надзвычай вялікая» [13, с. 345]. Нам, аднак, падаецца, што **любы** тэрмін у складзе тэрміналогіі з'яўляецца вытворным, а само тэрмінаўтварэнне павінна разглядацца як анамасіялагічны ў сваёй аснове працэс, што заключаецца ў стварэнні новых найменняў як матываваных адна- і неаднаслоўных знакаў мовы.

Правядзенне комплекснага дэрываталагічнага даследавання вымагае акрэслення семантыкі асноўных словаўтваральных паняццяў. Важным з'яўляецца адрозненне: **а) класіфікацыйных адзінак тэрмінаўтварэння**: спосаб тэрмінаўтварэння, тэрмінаўтваральны тып, падтып, мадэль і г. д.; **б) субстанцыянальных адзінак тэрмінаўтварэння**: марфемы / фарманты і лексемы (утваральная аснова або асновы / база, вытворнае слова) [8, с. 7–9]. Класіфікацыйныя, або комплексныя, адзінкі тэрмінаўтварэння утвараюцца апазіцыямі рознага тыпу: суадносінамі аднакаранёвых слоў і суадносінамі тых рознакаранёвых слоў, якія маюць ідэнтычную словаўтваральную будову [4, с. 99].

Спосаб тэрмінаўтварэння – класіфікацыйная адзінка ў дэрывацыйнай сістэме тэрміналогіі, якая фарміруецца некалькімі словаўтваральнымі тыпамі з суадноснымі словаўтваральнымі сродкамі (фармальнымі або ідэальнымі) і суадноснымі дэрывацыйнымі значэннямі вытворных асноў.

Як справядліва адзначае Дз.М. Шмялёў, для абазначэння той ці іншай з'явы можа быць **а)** утворана новае слова на базе існуючых лексем і афіксаў; **б)** запазычана іншамойнае слова; **в)** утворана складанае або састаўное найменне; **г)** прыстасавана ўласнамоўная лексема, якая пэўным чынам зменіць сваю семантыку [14, с. 120]. У сучасным тэрміназнаўстве асноўнымі спосабамі дэрывацыі традыцыйна называюцца **семантычны** (лексіка-семантычны), **марфалагічны**, **сінтаксічны**, **лексіка-сінтаксічны**, а таксама **ўласналексічны** спосаб (запазычванне). Асобнымі даследчыкамі з улікам асаблівасцей канкрэтных тэрмінасістэм вылучаюцца таксама **марфалага-сінтаксічны** спосаб, **абрэвіяцыя** і **апелятывацыя**, або **дэанімізацыя**, як спосаб тэрмінаўтварэння, заснаваны на пераходзе ўласных назваў у разрад агульных з дадатковай спецыялізацыяй іх значэнняў.

Даследаванне дэрывацыйных характарыстык тэрмінаадзінак знаходзіцца ў цеснай узаемасувязі з іх структурай, паколькі найбольш

шае значэнне ў тэрміналогіі маюць «спецыфічныя марфалагічныя і марфолога-сінтаксічныя элементы і структуры, якія з'яўляюцца носьбітамі тэрміналагічных значэнняў і катэгорый» [11, с. 203]. Пры даследаванні матэматычнай тэрміналогіі нам падаецца мэтазгодным вылучаць **уласналексічны, семантычны, марфалагічны і марфолога-сінтаксічны** спосабы тэрміналагічнай дэрывацыі, а таксама **складанне**.

Аднакампанентавыя аднаслоўныя матэматычныя тэрміны могуць утварацца з дапамогай **уласналексічнага, семантычнага, марфалагічнага і марфолога-сінтаксічнага** спосабаў: *катэт* ← гр. *kathetos*; *скачок* – 'рэзкае змяненне чаго-н. без паступовага пераходу' → 'рознасць аднабаковых лімітавых значэнняў функцыі ў пункце, у якім яна не з'яўляецца непарыўнай'; *множ-ыць* → *множ-нік-(ø)*; *датычная* (adj → sub).

Двухкампанентавыя аднаслоўныя тэрміны ўтвараюцца з дапамогай **уласналексічнага, марфалагічнага і марфолога-сінтаксічнага** спосабаў, а таксама **складання**: *паліном* ← англ. *polynomial* ← гр. *poly* 'многа, шмат' + *пате* 'доля, частка'; *мнагастайн-(ы)* → *мнагастайнасць-(ø)*; *раўнадзелячая* (part → adj → sub); *крыв-а-ліней-н-(ы)* ← *крыв-(ая)* + *лініј-(а)*.

Для **неаднаслоўных** тэрмінаў уласціва разнастайнае камбінаванне аўтаномных кампанентаў: *размеркаванне апрыёрнае, блок-схема з падзельнасцю* і інш.

Прадуктыўнымі з'яўляюцца тыя спосабы тэрмінаўтварэння, тыпы, падтыпы, мадэлі тэрмінаўтварэння, якія ў пэўным сінхронным зрэзе з'яўляюцца ўзорам для пабудовы новых спецыяльных найменняў.

Паняцце **тэрмінаўтваральны тып** полісемічнае. **Тэрмінаўтваральным тыпам** называецца: **1)** абагульненая фармальна-семантычная схема ўтварэння тэрмінаў-дэрыватаў (канструкт [1, с. 6]), класіфікавальнымі прыкметамі якой з'яўляюцца: **а)** прыналежнасць вытворных тэрмінаў да аднаго лексіка-граматычнага класа; **б)** тоеснасць словаўтваральных фармантаў або сродкаў; **в)** суадноснасць семантычных адносін вытворнага да ўтваральнага [1, с. 6; 15, с. 185]; **2)** сукупнасць вытворных тэрмінаў, што адносяцца да пэўнага тэрмінаўтваральнага тыпу. **Тэрмінаўтваральны падтып** – варыянт словаўтваральнага тыпу, які аб'ядноўвае тэрміны, утвораныя паводле розных, але суадносных мадэлей. **Тэрмінаўтваральная мадэль** – «тыпізаваны схематычны ўзор моўнай адзінкі з лінейна размешчанымі кампанентамі» [5, с. 8], які характарызуецца дэсігнацыйным значэннем і можа напauняцца разнастайным лексічным матэрыялам [9, с. 149].

Дэрывацыйная мадэль улічвае канкрэтныя асаблівасці ўтварэння пэўнага тэрміна ці групы тэрмінаў у межах словаўтваральнага падтыпу і тыпу і дае падставы для аналагічных структурных інтэрпрэтацый. Пад **фармантам** (дэрыватарам) мы, услед за А.М. Ціханавым, разумеем сукупнасць усіх матэрыяльных і нематэрыяльных сродкаў, якія ўдзельнічаюць ва ўтварэнні тэрміна-дэрывата [12, с. 101]. Вытворны тэрмін суадносіцца з адзінкамі мікраўзроўню (субстанцыянальнымі) і ўваходзіць у адзінкі макраўзроўню (комплексныя, або класіфікацыйныя).

Тэрмінаўтваральнай матывацыяй называюцца такія адносіны паміж дзвюма або некалькімі лексемамі, якія характарызуюцца «дэрывацыйнай звязанасцю» [14, с. 66], г. зн. адпавядаюць наступным прыкметам: **а)** вытворная адзінка (або вытворная і ўтваральная) з'яўляецца тэрмінам; **б)** вытворнае і ўтваральнае словы валодаюць агульнасцю структуры і значэння каранёвай марфемы; **в)** у семантыку вытворнай адзінкі, як правіла, поўнасцю (для ўласналексічнага і марфалагічнага тэрмінаўтварэння) ці часткова (для семантычнага тэрмінаўтварэння) уваходзяць базавыя семантычныя элементы ўтваральнага слова. Для беларускай матэматычнай тэрміналогіі характэрна асноўная прамая матывацыя, калі базавое прамое значэнне ўтваральнага слова захоўваецца ў семантыцы вытворнага [4, с. 123–125]. Максімальнай ступенню матываванасці вызначаюцца неаднаслоўныя тэрміны [7, с. 53].

Літаратура

1. Азарх, Ю.С. Русское именное диалектное словообразование в лингвогеографическом аспекте / Ю.С. Азарх. – М., 2000.
2. Бюлер, К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / К. Бюлер; под общ. ред. Т.В. Булыгиной, А.А. Леонтьева. – М., 2000.
3. Гугунава, Д.В. Полный реестр способов русской деривации / Д.В. Гугунава // Вестник молодых ученых. Серия: Филологические науки. – 2002. – № 1. – С. 78–93.
4. Земская, Е.А. Язык как деятельность: Морфология. Слово. Речь / Е.А. Земская. – М., 2004.
5. Кочеткова, Т.И. Словообразование как средство номинации и предикации в современном русском языке: автореф. дис. ... д-ра. филолог. наук: 10.02.01 / Т.И. Кочеткова. – М., 2005.
6. Кубрякова, Е.С. О ключевых проблемах теории словообразования / Е.С. Кубрякова // Проблемы теории и истории славянского словаўтварэння: дакл. VI Міжнар. канф. Камісіі па слав. словаўтвар. пры Міжнар. камітэце славістаў, Мінск / Беларусь, 2–6 сакав. 2003 г. / нав. рэд. А.А. Лукашанец, З.А. Хартончык. – Мінск, 2004.

7. Куликова, И.С. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии) / И.С. Куликова, Д.С.Салмина. – СПб., 2002.
8. Лукашанец, А.А. Словаўтварэнне і граматыка / А.А. Лукашанец. – Мінск, 2001.
9. Степанова, М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка) / М.Д. Степанова. – М., 2004.
10. Суперанская, А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М., 2004.
11. Татаринов, В.А. Теория терминоведения: в 3 т. / В.А. Татаринов. – М., 1996. – Т. 1. Теория термина: История и современное состояние.
12. Тихонов, А.Н. Современный русский язык. Морфемика. Словообразование. Морфология / А.Н. Тихонов. – М., 2002.
13. Харитончик, З.А. Очерки о языке. Теория номинации. Лексическая семантика. Словообразование: избр. тр. / З.А. Харитончик. – Мінск, 2004.
14. Шмелев, Д.Н. Избранные труды по русскому языку / Д.Н. Шмелев. – М., 2002.
15. Wróbel, H. Gramatyka języka polskiego / H.Wróbel. – Kraków, 2001.

СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЛАГОЛОВ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ В ПРОЗЕ В. РАСПУТИНА

Д.В. Зелепуго, БГПУ (Минск)

Для повести как литературного жанра характерно фиксирование событий, относящихся к уже произошедшим, поэтому очевидно доминирование глаголов в форме прошедшего времени[1, с.18]. Однако при подробном анализе глагольных форм прозы Распутина было установлено, что рамки прошедшего времени значительно расширены. Прошедшее время у Распутина богаче по своему содержанию, так как обладает дополнительными коннотациями. *И опять наступила весна, своя в своем нескончаемом ряду, но последняя для Матеры, для острова и деревни, носящих одно название. Опять с грохотом и страстью пронесло лед, нагромоздив на берега торосы, и Ангара освобождено открылась, вытянувшись в могучую сверкающую течь. Опять на верхнем мысу бойко зашумела вода, скатываясь по реке на две стороны; опять запылала по земле и деревьям зелень, пролились первые дожди, прилетели стрижи и ласточки и любовно к жизни заквакали по вечерам в болотце проснувшиеся лягушки* («Прощание с Матерой»). Как видно из представленного фрагмента, в тексте обнаруживаются глаголы только прошедшего времени совершенного вида в сочетании с наречием времени опять. Данная видовременная форма несет концептуальную смысловую